

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

Марк СОЛОНІН

ЯК РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ ПЕРЕМІГ У ВІЙНІ

Харків
«ФОЛІО»
2023

«Мюнхен» і Москва

«Мюнхен». Це коротке слово входить до обов'язкового набору псевдоісторичних псевдознань кожного патріота-державника. Про «мюнхен» знають усі — як і про «мирно послуку країну», «фанерні винищувачі», «одну гвинтівку на трьох», «Сталін намагався відтягнути», «Ріхард Зорге попереджав» тощо. Про «мюнхенську змову» згадують щоразу, як тільки виникає тема пакту Молотова — Ріббентропа. Це наш «удар у відповідь», непереборний аргумент у викритті гріхів розтлінного «заходу». Та ось тільки не все так просто, як здається...

Спершу — коротка історична довідка. Перша світова війна призвела до краху трьох величезних багатонаціональних імперій (Австро-Угорської, Російської, Турецької) та формування нових держав. Сторона, що перемогла у війні (Антанта), встановила західний кордон новоявленої Чехо-Словаччини за довоєнним кордоном між Австро-Угорщиною та Німеччиною. В результаті біля північно-західних і південно-західних рубежів нової держави опинилися райони компактного проживання німецької (можна сказати, «австрійської») меншості. Причому меншості дуже численної: на початку 1930-х років населення ЧСР складалося з 7,4 млн чехів, 3,3 млн німців, 2,4 млн словаків, 0,6 млн угорців, 0,5 млн закарпатських русинів, 300 тис. євреїв і 100 тис. поляків.

Не будемо зараз відволікатися на обговорення питання про те, які аргументи міг (мав) привести «захід» у Мюнхені, заперечуючи право трьох мільйонів судетських німців на возз'єднання

з «фатерляндом», але все ж нагадаємо читачеві про те, що англо-французи для себе нічого не просили й нічого (крім ганьби) не здобули. Нагадаємо й про те, що в Мюнхені Гітлер не вимагав ліквідації Чехо-Словаччини й не оголошував її «потворним дітищем Версальського договору»; на той момент вимоги Німеччини зводилися до хрестоматійного «Відпусти мій народ». І навіть з урахуванням того, що сьогодні відомо про наслідки «мюнхена», не можна не визнати, що з боку Англії та Франції це була — авжеж, боягузлива та дурна — спроба запобігти війні. Справа добра. Саме в цьому головна і якісна відмінність «мюнхена» від радянсько-нацистської угоди, яка була угодою між двома паліями війни про розподіл майбутньої військової здобичі.

Повернімося, однак, у 1938 рік. Що на момент «судетської кризи» робив Радянський Союз? На це запитання відповідь «знають усі». СРСР в особі наркома закордонних справ М. М. Литвинова з усіх трибун таврував політику «умиротворення агресора», гнівно викривав і суворо ганьбив, вимагав від Франції виконання її зобов'язань перед Чехо-Словаччиною, багато разів запевняв Прагу в незмінній підтримці, відмобілізував і підтягнув до західних кордонів кілька десятків дивізій, готував до бою танки, літаки, простягав численні руки братньої допомоги.

Все добре, одне недобре — благосну картину порушує просте, очевидне, але ніким ще не поставлене запитання: «А чому ж не допомогли, якщо так дуже хотіли?» Ні, справді, якщо могли, Радянський Союз, який уже влітку 1938-го рахував дивізії та бригади сотнями, танки та бойові літаки — тисячами, хотів допомогти Чехо-Словаччині (і не з однієї лише платонічної любові до «братів-слов'ян», а щоб не допустити «просування Гітлера на схід»), то що ж завадило реалізувати такі корисні та шляхетні наміри? Чому навіть офіційної ноти протесту до МЗС Німеччини не надіслали? Радянського посла з Берліна «для консультацій» не відкликали, не кажучи вже про дієвіші способи виражен-

ня незгоди Москви з умовами та результатами «мюнхенської угоди»?

Цікаво відзначити, що у варіантах відповіді на це запитання чітко проглядаються характерні для всієї радянської історіографії 2СВ «два ешелони», два рівні: для «своїх» і для «тупої голоти». У виданих мізерним накладом, але такими, що претендують на наукову солідність товстих монографіях просто і невигадливо, з дещо навіть демонстративним цинізмом («ну, ми тут усі люди дорослі, чого дурня клеїти») визнають, що допомагати чехам Радянський Союз і наміру не мав. *«Практичний розум Сталіна диктував, як у період підготовки Мюнхену (попри дипломатичну риторичку), так і після нього позицію спостерігача, який чекає подальшого розвитку подій, і керувався принципом, грубо кажучи, “не лізти на рожен”».*

А ось ширнамасам¹ — після розповіді про «700 винищувачів, споряджених для негайного вильоту до Чехо-Словаччини», й інші, що захоплюють дух, прояви готовності СРСР кинутися на допомогу жертві фашистської агресії — зі сумним схлипуванням повідомляють, що ми й раді були б допомогти, але все закінчилося нічим через радянсько-чехословацький договір про взаємодопомогу, що містив у своєму тексті пункт про те, що зобов'язання СРСР набувають чинності лише в тому випадку, коли на допомогу Чехо-Словаччині також прийде й Франція. А Франція — не того, от і ми не того...

Це чудова логіка, і вона знайома та зрозуміла навіть тим, хто не знає, на якому боці глобуса треба шукати злочасний Мюнхен. «Ми б побралися, але його (її) батьки не хочуть». Щоправда, за законом і життям усе зовсім не так. Для реєстрації шлюбу та виникнення всієї повноти прав та обов'язків, пов'язаних з одруженням, ні батьки, ні «свідки» не потрібні — лише письмово завірне в державній установі (ЗАГСі) бажання двох дорослих людей,

¹ Ширнамаси (пострад. рос. сленг.) — широкі народні маси.

нареченого та нареченої. За наявності такого бажання питання вирішується швидко та просто, зі сплатою мізерного державного мита; за відсутності бажання хоча б в однієї зі сторін не вирішується ніколи.

Ні Чехо-Словаччина, ні тим паче Радянський Союз колонією Франції не були. Ні Празі, ні Москві не був потрібен «дозвіл» із Парижа для того, щоб змінити умови чинного договору або укласти якийсь новий. Треба було лише захотіти. За бажання (політичної волі) сталінська дипломатія діяла з приголомшливою швидкістю.

21 серпня 1939 року в Москві ще вели потріпні перемовини військових місій (Англія, Франція, СРСР) про спільні бойові дії проти Німеччини, а в ніч на 24 серпня в Кремлі вже розливали шампанське з приводу підписання пакту Молотова — Ріббентропа. У ніч із 26 на 27 березня 1941-го в Белграді стався військовий переворот, а 3 квітня (тобто всього через тиждень) делегація нового югославського уряду вже вела зі самим Сталіним перемовини про укладення договору про дружбу та співпрацю, який підписали 6 квітня 1941 року. Абсолютний світовий рекорд швидкості було встановлено під час укладання Договору з «народним урядом демократичної Фінляндії», який (якщо вірити «Правді» від 2 грудня 1939-го) випадково виявили за допомогою радіоперехоплення й уже наступного дня він прибув для перемовин до Москви.

Так само сміливо й рішуче Сталін порушував будь-які норми міжнародного права. Одного лишень 1939 року Радянський Союз в односторонньому порядку розірвав Договір про ненапад із Польщею, потім — із Фінляндією, вів бойові дії на території ніким, крім Радянського Союзу, не визнаної Монголії; наступного, 1940-го, погрожуючи збройним насильством, анексував частину території Румунії (Бессарабію та північну Буковину) й окупував три країни Прибалтики. І нічого. Хлопчики паперові

в очах Сталіна не миготіли, юридичні колізії серйозній справі не заважали. Про те, як тов. Сталін поводився з нормами сталінської Конституції у внутрішньополітичних справах, нагадувати, сподіваюся, не треба.

Але, можливо, чехословацька буржуазія підло зрадила свій народ і в страху перед зростанням авторитету та впливу компартії відхилила руку дружби, простягнуту з Москви? Атож, чули ми й таке. Тільки це вже зовсім смішно. Президент Чехо-Словаччини Едуард Бенеш (до цього беззмінний, ще з 1918 року, міністр закордонних справ) до традиційного для чеської еліти русофільства додав ще й неабияку порцію любові до марксизму та соціалізму. Бенеш був, мабуть, «найлівішим» політичним лідером у довоєнній Європі, «лівішими» за нього були хіба що штатні агенти НКВС. Не випадково після відтворення Чехо-Словацької держави влітку 1945-го Москва саме йому довірила посаду президента — і це при тому, що в усіх інших випадках керівників емігрантських «урядів у вигнанні» з ніг до голови обліпили ярликами «зрадників», «буржуазних посіпак», «маріонеток світового імперіалізму» й іншими «ласкавими» словами...

Втім, немає потреби сперечатися про те, чого хотів чи не хотів Бенеш. У нас є документ — розсекречений звіт радянського



посла в Празі С. С. Александровського («Нотатки про події наприкінці вересня та на початку жовтня 1938 р.», Архів зовнішньої політики РФ, ф. 0138, оп. 19, п. 128, д. 6). Читаємо:

«...Ліва преса енергійно боролася і шукала аргументів для доказу можливості та цінності опори на СРСР і без допомоги Франції. Постпредство брали в облогу десятки телефонних дзвінків і щодня численні відвідувачі з-поміж відомих політиків і журналістів, які приходили з одними й тими ж запитаннями: чи допомагатиме СРСР без Франції, хто є автором застереження в Радянсько-Чехословацькому договорі про взаємодопомогу, що пов'язує радянську допомогу з допомогою Франції, чи не можна терміново укласти новий, уже союзний договір...

21 вересня т. Литвинов у Женеві дуже ясно наголосив на залежності радянської допомоги від французької. Реакційні кола стали експлуатувати цю обставину...» Далі на кількох сторінках Александровський описує грандіозну народну демонстрацію в Празі, як його чорний «буржуйський» «паккард» спершу хотіли розбити, а потім, побачивши на капоті червоний радянський прапорець, під вигуки та привітання мало не на руках пронесли крізь бурхливий натовп до воріт президентського палацу.

«Бенеш намагався суто по-діловому розмовляти на тему військового вирішення суперечки між Чехо-Словаччиною та Німеччиною. Коли він ставив запитання про проходження Червоної армії територією Румунії, або коли запитував про нашу реакцію на можливий напад Польщі на Чехо-Словаччину, то в його інтонації не було жодних сумнівів, що ми підемо і з боєм через Румунію чи Польщу...

Коли я був у Бенеша 25 вересня, його приміщення було повністю військовим табором... Зізнаюся, що в той час я мав дуже важке відчуття, бо нічого не міг сказати Бенешу, особливо у відповідь на його практичні запитання. Він питав у мене, скільки тисяч бійців може кинути в Чехо-Словаччину повітряний десант

Червоної армії, яке військове спорядження привезе такий десант, скільки й чого буде потрібно з технічних засобів для того, щоб такий десант міг розпочати бойові дії.

Увечері 26 вересня, вже після промови Гітлера, Бенеш перебував не лише в бадьорому, а й у відверто веселому гуморі. Весь його настрій був просто бойовим.

27 вересня Бенеш промовляв уже цілком серйозно про неминучість війни, і його інтонація щодо питання про нашу допомогу була вже іншою... Я ясно відчував, що Бенеш із великою нервовою напругою й украй серйозно хоче почути від нас, як і коли ми допоможемо. У мене немає і не було сумнівів у тому, що Бенеш аж до отримання повідомлення про конференцію в Мюнхені не мав наміру капітулювати, і в цьому сенсі не дунив ні себе, ні свій народ, ні нас.

Уже зовсім криком розпачу звучав телефонний дзвінок Бенеша вранці о пів на десяту 30 вересня (день підписання «мюнхенської угоди». — М. С.)... Цей історичний день потребує особливого висвітлення. З технічних причин я зможу повернутися до нього лише з наступною поштою.

Закінчено 20 жовтня 1938 р.»

У той час, коли радянський посол (С. С. Александровський був людиною сумлінною, завалював Москву депешами з проханням урятувати, тобто видати в'їзну візу до СРСР, приреченим чеським антифашистам; навесні 1939 року його відкликали з Праги й звільнили з НКЗС, заарештували, щоправда, дуже пізно, 1943-го, розстріляли 1945 року, реабілітували посмертно 1956-го) переживав «дуже тяжке відчуття, бо нічого не міг сказати Бенешу», керівництво компартії поширювало листівку такого змісту: «За цілком вірогідними повідомленнями, Радянський Союз сповнений рішучості допомогти Чехословаччині в будь-якому випадку й будь-якої хвилини, як тільки на нас нападуть. Радянський Союз непохитно з нами...»

Продовження доповіді Александрівського (якщо вона взагалі існувала) мені в архіві МЗС РФ знайти не вдалося. Тому в описі подій «історичного дня, який потребує особливого висвітлення», скористаймося книгою американського історика чеського походження Ігоря Люкеша «Чехо-Словаччина між Гітлером і Сталіним». У його викладі трагічна розв'язка була такою:

«Приблизно о 22.00 29 вересня Бенеш отримав повідомлення з Москви від [посла] Фірлінгера, який писав, що згідно з відповіддю [заступника наркома закордонних справ] Потьомкіна, якщо Гітлер нападе на Чехословаччину, “процедура в Женеві (тобто при обговоренні в Лізі Націй. — М. С.) може бути короткою, як тільки будуть знайдені держави, готові протистояти агресору”. Такою була відповідь Кремля на прохання Бенеша про негайну авіаційну допомогу, передану ним уранці 28 вересня... Тепер, коли Бенеш найбільше потребував радянського союзника, Кремль запропонував йому звернутися з його проблемою до Ліги Націй...

Перед самою зустріччю з представниками коаліційних партій уранці 30 вересня, після отримання умов Мюнхенської угоди, о 9.30 Бенеш перевірів свій останній шанс. Він зателефонував до Александрівського й сказав йому, що Велика Британія та Франція принесли Чехословаччину в жертву Гітлеру. Країна мала тепер обирати між війною з Німеччиною (у цьому випадку західні союзники оголосять Празький уряд палієм війни і її винуватцем) або капітуляцією. За цих обставин Бенеш попросив радянського посла з'ясувати в Москві якнайшвидше, як совіти розглядають ситуацію. Чехословаччині треба воювати чи капітулювати?

Александрівський навіть не відправив це термінове запитання Бенеша до Москви. О 10.30, не роблячи нічого впродовж години, радянський посол поїхав до Президентського замку своїм чорним лімузином «паккард», аби з'ясувати, що ж відбувається. З Бенешем він не зустрівся, але зібрав фрагменти інформації від його працівників.

О 12:20 із чехословацького посольства в Москві повідомили, що «новин немає», і за десять хвилин міністр закордонних справ Крофта формально оголосив Ньютону та Де Ля-Круа (посли Великої Британії та Франції. — М. С.), що Чехо-Словаччина приймає мюнхенський диктат. Радянське посольство надіслало другу за цей день телеграму до Москви о 13:40, повідомляючи Кремлю, що Бенеш прийняв умови Мюнхенської угоди.

Лише в ніч проти 3 жовтня 1938 року президент Бенеш отримав телеграму від Фірлінгера з Москви. У ній йшлося про те, що Кремль критикує рішення чехословацького уряду капітулювати й що Радянський Союз прийшов би на допомогу Чехо-Словаччині «за будь-яких обставин». Це повідомлення було отримане та розшифроване в МЗС Чехословаччини о 2:00 3 жовтня, тобто через 61 годину після того, як Прага прийняла мюнхенський диктат і, щонайменше, через 36 годин після відходу чехословацької армії з укріпленої лінії на кордоні... Після того, як усе було сказано та зроблено, Прага отримала від Москви висловлювання платонічної симпатії, ретельно сплановані за часом...»

І ще кілька додаткових штрихів до картини подій 1938-го:

Нарком закордонних справ СРСР М. М. Литвинов — постпреду СРСР у Празі С. С. Александровському, 28 березня 1938 р.

«Австрійське та чехословацьке питання я завжди розглядав як єдину проблему. Згвалтування Чехословаччини було б початком анишлюсу так само, як гітлеризація Австрії вирішила долю Чехословаччини... Анишлюс уже забезпечує Німеччині гегемонію в Європі, незалежно від подальшої долі Чехословаччини... Мене дивує припущення чехів про те, що ми повинні добиватися від Румунії пропуску наших військ. Адже ця перепустка потрібна насамперед Чехословаччині та Франції, вони й повинні домагатися цієї перепустки, тим більше, що вони пов'язані з Румунією деякими угодами...»²

² АВП РФ, ф. 0138, оп. 19, п. 128, д. 1, арк. 16–19.

М. М. Литвинов — С. С. Александровському, 11 червня 1938 р.

«...Наша допомога зумовлена французькою допомогою. Ми, однак, вважаємо, що звернення до нас Франції також не дало б бажаного результату і що питання мають обговорювати обов'язково між представниками французького, чехословацького та радянського Генштабів. Напрошуватися з такими розмовами ми не будемо, і Вам не варто порушувати питання...»³

Звіт про зустріч першого заступника наркома закордонних справ СРСР В. П. Потьомкіна з послом Чехо-Словаччини у Москві Фірлінгером, 9 вересня 1938 р.

«...Фірлінгер з'явився до мене сьогодні, щоб у неофіційному порядку поскаржитися на прийом, наданий у нас військовим фахівцям, які останнім часом прибули до СРСР із Чехословаччини з особливими дорученнями. Фірлінгер посилався на такі факти:

1. Генерали Шара і Нетік нібито були дуже сухо прийняті Шапошниковим. При від'їзді їх із Москви разом із представником «Шкоди» Громадко їхні особисті речі зазнали на московському аеродромі найретельнішого огляду. Обшукували кишені запасного обмундирування, яке лежало в їхніх валізах. Читали їхнє сімейне листування. Відправлення літака затримали майже на пів години, внаслідок того, що в Громадка виявилось 2 000 доларів, необхідних йому для оплати спеціального літака, який чекав на нього в Амстердамі. Фірлінгер стверджує, що після прибуття до Москви Громадко мав намір заявити на митниці про наявність у нього цих грошей, однак товариші з НКО, які зустрічали його, порадили йому не затримуватися через цю формальність.

2. Чехословацькі офіцери-артилеристи, які прибули до СРСР через Румунію з гарматами та снарядами, упакованими з особливими застереженнями та під пломбами, по приїзді до Ленінграда були поселені в умовах суворої ізоляції, під наглядом численної охорони. Вантаж, який вони супроводжували, відібрали в них

³ АВП РФ, ф. 0138, оп. 19, п. 128, д. 1, арк. 38.

і відправили кудись окремо. Коли потім вони прибули на полігон, ними було встановлено, що з гармат і снарядів зняли пломби, і що найтаємніші деталі вже були сфотографовані.

3. Начальник ВПС Чехословаччини Файфр, який прибув до СРСР в екстреному порядку для обговорення деяких практичних питань, поїхав назад, буцімто розчарованим. За заявою Фірлінгера розмова Файфра з т. Шапошниковим мала формальний характер і не дала нічого конкретного...»⁴

Звіт про зустріч В. П. Потьомкіна з Фірлінгером, 15 вересня 1938 р.

«...Фірлінгер повідомив, що за інформацією, що є у французькому посольстві в Москві, Жорж Бонне (міністр закордонних справ Франції. — М. С.) залишився вкрай незадоволеним своєю розмовою з Литвиновим у Женеві. Як сказав Фірлінгеру Кулондр, Литвинов виявив у цій розмові надзвичайну стриманість і не висунув жодних позитивних пропозицій щодо допомоги Чехословаччині в разі нападу на неї Німеччини.

Я відповів Фірлінгеру, що за повідомленнями т. Литвинова сам Бонне розмовляв із ним, головню, про ухильну позицію Англії в чехословацькому питанні. Про можливу спільну допомогу Чехословаччині Бонне з Литвиновим і не заговорював. Цілком природно, що т. Литвинов не мав жодних підстав розвивати практичний план радянської допомоги чехам...

Фірлінгер вислухав всі пояснення з пригніченим виглядом...»⁵

Якщо щось не крикає, як качка, і не плаває, як качка, і не літає, як качка, то швидше за все це не качка. Але тоді що це?

Зрозуміло, що Радянський Союз, тобто тов. Сталін, не мав наміру рятувати Чехо-Словаччину, «давати відсіч фашистській агресії» тощо. Продовжувати повторювати ці дурниці можна лише в стані гострого ідеологічного отруєння. Але ще більш

⁴ АВП РФ, ф. 0138, оп. 19, п. 128, д. 1, арк. 62–63.

⁵ АВП РФ, ф. 0138, оп. 19, п. 128, д. 1, арк. 65.

хибною, на мій погляд, є теза про те, що Сталін, нібито, вирішив обмежитися роллю «спостерігача, який чекає подальшого розвитку подій». Звісно ж, улітку-восени 1938 року Сталін мав План, і цей план не мав нічого спільного з пасивним вичікуванням «куди крива вивезе».

Подані вище розрізнені уривки фактів і думок навіть малою мірою неспроможні вважатися базою реконструкції сталінського Плану. Все, що я можу сьогодні запропонувати читачеві, — це, скажімо так, невиразні здогади, породжені, проте, читанням справжніх первинних документів. Отже:

Геополітичний план вересня 1938-го за цілями та завданнями, за основними механізмами його реалізації нічим не відрізнявся від плану серпня 1939 року. Жодного «драматичного повороту в зовнішній політиці радянської держави» у серпні 1939-го не відбулося (у цьому, власне, і полягає суть мого «невиразного здогаду»). Сталін, який п'є шампанське з Ріббентропом, і Сталін, який вустами свого міністра (наркома) закордонних справ таврує ганьбою «фашистських паліїв війни» — це той самий політик, який прагне однієї й тієї ж стратегічної мети.

Мета — війна у Європі, кровопролитна руйнівна війна, попелищем якої Сталін поведе свої танкові колони. Головний «інструмент» у досягненні цієї мети — агресивний параноїк, який опинився (не без таємних залаштункових інтриг Сталіна) біля керма влади в Німеччині. Головним фронтом майбутньої війни має стати франко-німецький кордон, але підпалити європейську пожежу Сталін намагається в якомусь іншому місці через провокування гострого локального конфлікту. Влітку 1938 року таким «місцем» йому видався Чехо-Словаччина, ще за рік — Польща. 1938-го головною «точкою докладання зусиль» була потенційна жертва фашистської агресії Чехо-Словаччина. Саме її Москва з мистецтвом досвідченого провокатора підштовхувала до прийняття максимально жорсткої лінії поведінки.

ЗМІСТ

«Мюнхен» і Москва	3
Ігри весни 1941 року	19
Відсутня ланка	49
Лебежани, Нова Миша	80
Остання спроба	108
Блокада Ленінграду. Факти та запитання	146
Як Радянський Союз переміг у війні	171
Не буди лихо, доки спить тихо	216